

Гордана М. Дракић
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
G.Drakis@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0003-3548-3025

Урош Н. Станковић
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
U.Stankovic@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0001-9511-0453

НАСТАНАК СРПСКИХ ЗАКОНИКА (1827–1865): СЕЋАЊА САВРЕМЕНИКА*

Сажетак: У раду се износе подаци из мемоаристике о изради српских законика закључно са 1865. Сећања савременика на процес настанка сваке од кодификација представљена су у оквиру два засебна поглавља – запис о изради законика из области приватној и запис о настанку кодекса из области јавној права. У оквиру њих двеју целина изложене су белешке о настанку кодификација из дојичних правних области. Аутори су испитали веродостојност мемоарских записа и искористили их као полазну основу за даље истраживање о неким слабо познатим дејалима из историјата доношења српских законика. Резултати тој истраживања су продубљивање већ постојећих сазнања о кодификацијским подухватима, али и понеко сасвим ново откриће.

Кључне речи: мемоари, Српски грађански законик (1844), Полицијски законик (1850), Законик о судском посудику у грађанским парницама (1853), Кривични законик (1860), Законик о судском посудику у грађанским парницама (1860), Трговачки законик (1860), Законик о судском посудику у кривичним делима (1865).

* Рад је настао у оквиру истраживања на научноистраживачком пројекту „Правна традиција и нови правни изазови”, који се финансира из средстава Правног факултета у Новом Саду.

1. НЕКОЛИКО УВОДНИХ НАПОМЕНА

Између 1844. и 1865. у Србији су кодификовани прописи фундаменталних грана права, при чему се у потрази за „добитном комбинацијом” за кодификацију грађанског поступка дуго лутало, па је Кнежевина добила чак три законика из те области (1853, 1860. и 1865). За 22 године донето је чак осам законика, на основу чега би се математичком рачуницом могло извести да је у том периоду издаван један законик на две године и девет месеци. Због тога би се раздобље од средине четрдесетих до средине шездесетих година XIX века с пуним правом могло назвати ером кодификације.

Већина кодификација није настала за кратко време. На кодификацији грађанског и кривичног материјалног и процесног права радило се још од краја двадесетих година XIX века. То је разлог због којег би наведено време требало узети за почетак ере припремних радова, која је потрајала до издавања Српског грађанског законика (1844). Ако се томе дода податак да је од прве званичне иницијативе за израду трговачког законика до његовог објављивања прошло 11 година² и да су законици о грађанском поступку 1853–1865. у просеку доношени на четири године, никако не би требало да зачуди што се међу темама у мемоаристици појављује и кодификација права у Кнежевини Србији. Само по себи се разуме да изненађења не би смело да буде ни због значаја који кодификација права има за изградњу правног поретка као стуба државе.

У тексту који следи пред читаоцима ће се наћи подаци из мемоарских списа о процесу настанка српских кодекса, рашчлањени по гранама права за које су законици доношени. После мемоарских записа о мотивима за покретање кодификаторског рада, пред читаоцима ће се наћи сећања о кодификацији права. Читаоци ће најпре имати прилику да се упознају са записима о настанку законика из области приватног, а затим и кодекса који по садржини припадају јавном праву.

2. ЗАШТО ЗАКОНИЦИ?

Пре упуштања у излагање о кодификацији права у Кнежевини Србији, нужно је одговорити на једно претходно питање: зашто је кодификаторски рад уопште почео? У историографији конкретног одговора на њега нема. С обзиром на то да је кнез Милош наложио да се набаве књиге свих европских

² Детаљније вид. у Гордана М. Дракић, Урош Н. Станковић, „Кодификација трговачког права у Кнежевини Србији (1849–1860)”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* (ЗРПФНС) 4/2018, 1577–1594.

закона већ 1826, не би било неумесно претпоставити да је владара на то подстакла неуспела Ђакова буна, која је избила годину дана раније.³

У успоменама савременика на израду српских законика има бележака о разлозима започињања кодификаторског „предузећа”, али они делују, благо речено, неуверљиво. Тако Бартоломео Куниберт, лекар кнеза Милоша, разлог за почетак рада на кодексима види у одсуству писаних закона због којег су судијама у Кнежевини често владали „ћуд или страст”. Ова тврдња у доброј мери подсећа на нека места из говора кнеза Милоша скупштини одржаној 1. фебруара 1829 – да ће, између осталог због „пристрасности и напрасности” судија, Српски општенородни суд послати комисију за преглед рада магистрата и да ће у том тренутку још незавршени кривични законик снабдети судове законским основом за пресуђивање.⁴ Осведочено наклоњен кнезу Милошу, Куниберт је његове изјаве за јавност о разлозима за кодификацију представио као објективну датост.

О кнезу Милошу као *spiritus movens*-у кодификације не говори се само у *Српском усџанку*. Себе је као покретача израде законика представио и сам кнез Милош у својим аутобиографским казивањима. Његов навод да је на законцима почело да се ради јер је он зажелео да Србија добије законе није, наравно, нимало зачуђујући. Међутим, за чуђење је то што кнез уопште не спомиње кодификаторски рад пре доласка Јована Хаџића и Василија Лазаревића у Кнежевину, већ само каже да за тај посао није имао способне људе.⁵ Из тога се може закључити да Милош раније неуспешне покушаје кодификаторских комисија није ни посматрао као писање законика. С тим

³ У писму од 20. I 1825. којим судије пожаревачког суда и пожаревачка општина обавештавају Милосава Здравковића Ресавца, кнеза Ђупријске нахије, о преласку неких побуњеника из Смедеревске у Пожаревачку нахију, наводи се да је циљ бунтовника тражење неке „правице” или „узакоњенија”. Вид. ДАС, Збирка Мите Петровића, 3357.

⁴ Љубомир П. Ненадовић, *Прилози за србску исџорију I*, Београд 1858, 30–31; Бартоломео Куниберт, *Српски усџанак и ѿрва владавина Милоша Обреновића I–II*, Београд 1988; I, 343–344.

⁵ „Кнез Милош прича о себи” (приредио Милан Ђ. Милићевић), *Сџоменик Срџске краљевске академије* 21/1893, 21. Кнез не каже експлицитно због чега су баш Хаџић и Лазаревић одабрани за писце законика, већ само да су њих двојица били „најпристојнији”. У томе се можда крије алузија да су у избору били и други, мање пристојни, попут ритмајстора Крсте Хаџића Његова стручност није била упитна, али морална својства јесу. Хаџић пак вели да се кнез с Лазаревићем познавао одраније, а да су код његовог (Хаџићевог) ангажовања пресудили добар „општи глас” и похвале Милошеве околине. Кнез је заиста у то доба већ увелико имао контакте с Лазаревићем. Земунски градоначелник појављује се у протоколу кнеза Милоша већ 1825, а одиграо је кључну улогу у томе да се код аустријских власти одбаци тужба земунских трговаца Димитрија Ратковића и Милоша Урошевића против Србије због наводног дуга по основу зајма учињеног током Првог српског устанка. Кнез Милош обавестио је Лазаревића о добијању наследног кнежевског достојанства и даривао га новцем и дивљачи. Хаџића је кнезу Милошу препоручио конзул Михановић, а према М. Кићовићу и Давидовић. Вид. М. Кићовић, 71; А. С. Јовановић (1911), 16; Василије Крестић,

у вези намеће се питање да ли је то кнежев став у моменту настанка његовог аутобиографског списка или у време првих покушаја израде законика? Ако је у питању ово друго, то би дало за право уверењу појединих личности из кнежеве околине (Димитрију Давидовићу и Ђорђу Протићу) да Милош прижељује неуспех кодификаторског подухвата.⁶

3. ЗАПИСИ О НАСТАНКУ ЗАКОНИКА ИЗ ОБЛАСТИ ПРИВАТНОГ ПРАВА

Према за сада познатим подацима, најранији покушаји израде грађанског кодекса могу се сместити у 1827⁷, када су Димитрије Давидовић и Аврам Гашпаровић покушавали да израде грађански законик црпећи грађу претежно из *Институција угарској приватној права (Institutiones iuris hungarici privati*, прво издање 1814), дела мађарског правника Имреа Келемена (Kelenmen), и, мање, француског, аустријског и пруског грађанског законика. Тај податак говори да на самом почетку кодификаторског рада није узет један страни законик као (главни) извор одредаба будућег српског кодекса и он не би противречио тврдњи чувеног немачког путописца кроз Србију Дубислава Ота Пирха (Pirch) да је као могући узор српске кодификације разматрано неколико страних грађанских законика, међу којима је одабран француски.⁸

Никола Петровић, *Пројекат кнеза Милоша Обреновића 1824–1825*, Београд 1973, 156, 192, 236, 326, 476; ДАС, КК, VI/42, 46, 49, 51, 55, 63, 76; IX/763.

⁶ Јован Хаџић, „Спомени из могга дневника”, *Одлегалo српско* (ОС) 3/1864, 72; Радош Љушић, *Србија 19. века: изабрани радови* II, Београд 1998, 322, 327. Већина аутора поводи се за тим судом, а аргументи у прилог супротног закључка понуђени су у Sima Avramović, „The Serbian Civil Code of 1844: A Battleground of Legal Traditions”, *Konflikt und Koexistenz: Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert* (ed. Thomas Simon), 402. Ако се узме у обзир Милошево понашање приликом, рада на законикима из шездесетих година, када је несумњиво желео што скорије окончање процеса кодификације, немогуће је отети се утиску да се Давидовић и Протић ипак нису преварили. Вид. Божидар В. Марковић, *О доказима у кривичном процесу*, Београд 1908, 104–105; Слободан Јовановић, *Дружа влада Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд 1923, 66; Василије Крстић, „Аутобиографија Димитрија Матића”, *Споменик Српске академије наука и уметности СХХII – Одељење историјских наука* 1 (1981), 204, 206; Никола Крстић, *Дневник: приватни и јавни животи* I (приредио Александар Вулетић и Милош Јагодић), Београд 2005, 81;

⁷ Да ли због неупућености или става да је кодификаторски рад једино онај који доведе до издавања законика, тек Димитрије Маринковић почетак рада на кодификацији грађанског права ставља у 1838, „кад је Светић тога ради позван у Србију”. Вид. *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића* (приредио Драгослав Страњковић), Београд 1939, 90.

⁸ Ото Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829* (превео Драгиша Т. Мијусковић), Београд 1899, 175; Гордана М. Дракић, Урош Н. Станковић, „Нови подаци о првим покушајима кодификације грађанског права у Кнежевини Србији (1827–1837)”, *ЗРПФНС* 1/2020, 143. У науци је недовољно обрађена пажња на податак Нићифора Нинковића, пу-

Када се, и како, то догодило, прилична је непознаница. Оповргавајући гласину која је допрла до Јернеја Копитара да је Француски грађански законик препоручио „неки Пољак”, Вук Караџић је 3. фебруара 1830. писао словеначком слависти да се на Код сивилу ради „већ има две године”. Вуково писмо упућивало би на то да је на ФГЗ као модел за српски грађански законик избор пао у првим месецима 1828, али у писму не стоји изричито да је поменута кодификација тада изабрана као **једини** узор. Осим тога, Вуковим датирањима треба приступити уз доста опреза, јер у преписци с разним личностима 1831–1832. час говори да је у првој кодификаторској комисији провео две, а час три године.⁹

У покушају уклањања непознаница у вези с одабиром ФГЗ, мемоарски списи не би били од нарочите помоћи. Присећајући се записа из свог неповратно изгубљеног дневника, Јован Хаџић је представио својим читаоцима разговор са Лазаром Зубаном, једним од чланова прве кодификаторске комисије, у којем је овај последњи казао да он и његове колеге нису ништа знали о француским законима, већ су само чули да су најслободоумнији и зато се определили за њих.¹⁰ Под условом да Хаџића сећање није преварило – да му је Зубан управо тако испричао околности одређивања за ФГЗ – датација одабира Наполеоновог кодекса је погрешна, јер је он засигурно превођен и пре него што је Зубан ушао у прву кодификаторску комисију.¹¹

Слободоумност француских кодификација као мотив за њихову рецепцију у Србији помиње се и код других аутора. Н. Попов тврди да њу треба ставити у заслугу Димитрију Давидовићу, чије је „васпитање у новинарској радњи” било разлог љубави према либерализму, док је Ж. М. Шопен (Chopin), француски путописац, записао да је кнез Милош показивао велико дивљење према ФГЗ, не схватајући да он није подобан за преузимање у Србији.¹²

столова и берберина кнеза Милоша, да је чуо како се Вук Караџић и Цветко Рајовић објашњавају преведећи „права... која су добили: русијска, немечка, маџарска и француска”. Пошто се Цветко Рајовић као члан прве кодификаторске комисије помиње тек 1830, ваљало би испитати могућност да се она није кретала само у оквирима решења ФГЗ, него и других страних законика. Вид. Нићифор Нинковић, *Жизнописанија моја* (приредио Тома Поповић), Београд 1988, 259; Вук Стефановић Караџић, *Прејиска I–XIII*, Београд 1987–2014; IV, 245.

⁹ В. С. Караџић, *Прејиска IV*, 202, 205, 517, 539, 545, 548, 551, 568.

¹⁰ Ј. Хаџић (1864), 37. Вук пише да је Зубан оставио записе о раду на законцима. Из њих би се сасвим сигурно могла добити драгоцена сазнања о почетку рада на законцима, али ти записи, барем колико је до сада познато, нису сачувани. Вид. Вук Стефановић Караџић, *Вуков одговор на лажни и ојдагање у Србском улаку*, Беч 1844, 14, фн. 4.

¹¹ В. С. Караџић, *Прејиска IV*, 183–184.

¹² Jean-Marie Chopin, Abdolomyne Ubcini, *Provinces danubiennes et roumaines I*, Paris 1856, 397; Нил Попов, *Србија и Русија од Кочине крајине до Свејтоандрејске скујицијине I*, Ниш 2022, 301. Разматрања о одабиру француских законика вид. и у Томица Никчевић, *Посћанак и јокуцај ѿрераге Грађанској законика Кнежевине Србије*, Београд 1971, 16–17.

Као чланове кодификаторске комисије, не прецизирајући о којој је реч, Хаџић наводи Ђорђа Протића, проту Радојицу Жујовића, Лазара Теодоровића, Вука Стефановића Караџића и Лазара Зубана.¹³ Поред закључка да су или мемоариста или Зубан, који му је био извор сазнања о законписцима, спојили две кодификаторске комисије у једну, овај запис је значајан и по томе што је једини у којем се Жујовић спомиње као учесник у писању закона. (Не)веродостојност тог записа за сада није утврђена.¹⁴

Према Кунибертовом запису, кнез Милош је 1834. на неким скуповима са „првим кметовима и најугледнијим чиновницима из народа” обећавао скоро доношење грађанског и кривичног законика. По свој прилици, у питању је „народна скупштина” о чијем је одржавању командант Земунске војне команде Јохан Фојт (Foith) 29. V 1834. известио главнокомандујућег Петроварадинске граничарске регименте барона Димитрија Радошевића, будући да се састав учесника те „скупштине” поклапа с оним из Кунибертових мемоара.¹⁵

У мемоаристици се може прочитати и да су израђени нацрти законика показивани неким телима и личностима.

У прву категорију спада Сретењска скупштина (1835), којој је, према Хаџићевом запису, кнез Милош показао пројекте грађанског и кривичног законика, као и кодекса о судском поступку. Хаџићевом тврђењу, колико смо успели да сазнамо, садржински је релативно блиско само писмо Јована Стејића и Василија Василијевића од 4. III 1835, у којем се штавише тврди да је кнез посланицима објавио ступање кривичног и грађанског законика на снагу. На основу досадашњих сазнања може се рећи да је поузданији извор о законима као теми Сретењске скупштине чак и један новински чланак. Ради се о тексту објављеном у немачком *Алгемајне цајтунг* (*Allgemeine Zeitung*) од 11. III 1835, у којем је писало да се законски нацрти неће наћи пред посланицима јер њихов текст још није одговарајући.¹⁶

Хаџић не спомиње да су Лазар Зубан и Димитрије Давидовић по кнежевој директиви нацрте законика носили британском дипломату на пропутавању кроз Србију Дејвиду Уркварту (Urquhart), већ само да се пронео глас да се Уркварт изјасни против постојања закона. То је подстакло Хаџића да с њим поразговара о кодификацији, па му је дипломата тобоже разјаснио да

¹³ Ј. Хаџић (1864), 37.

¹⁴ О изворима о саставима кодификаторских комисија вид. Т. Никчевић, 10–13.

¹⁵ Алекса Ивић, „Израда законика за Кнежевину Србију (од 1829–1843)”, *Архив за правне и друштвене науке* (АПДН) књ. III, бр. 3 (1921), 180, фн. I; Куниберт I, 353–354

¹⁶ *Allgemeine Zeitung München*, No 42, 11. III 1835, 335; Ј. Хаџић (1864), 68; В. С. Караџић, *Прејиска V*, Београд 1988, 491. У инострану штампи најављивано је да ће кнез Милош „органске законе” дати на разматрање депутатима Трифунске скупштине (1834). Вид. *Baseler Zeitung*, No 7, 13. I 1834, 28.

то што је поборник патријархалног стања не значи и да је противник доношења закона. У овом случају или је Хаџића издало памћење или га је Уркварт слагао. Зубан и Давидовић су, наиме, 22. V 1837. известили кнеза Милоша да им је Британац казао како би тукао свакога ко тражи законе, да је Наполеонов законик узроковао пропаст тог владара и да је, уколико се већ не може избећи издавање прописа, боље служити се Крмчијом и Душановим закоником. Двојица Милошевих изасланика десет пута су се сусрели са Урквартом и, према сопственим речима, „с њим много мука имали”.¹⁷

Уколико се поклони поверење мемоарским казивањима Хаџића и ондашњег директора Кнежевске канцеларије Јакова Живановића, може се рећи да је на изради законика инсистирала и Русија. У Базису, кратком документу који је представљао основне смернице за будуће устројство Србије по замисли руске дипломатије, као једна од тачака је, према Живановићу, била наведена кодификација кривичног, грађанског и грађанског процесног права. О садржини овог дела Базиса исто говори и Хаџић, с тим што изоставља доношење законика о грађанском поступку.¹⁸

Хаџићеви *Сјомени* су и једини мемоарски извор о садржини нацрта грађанског законика сачињених пре него што су он и Василије Лазаревић прешли у Србију. Сећање творца СГЗ да је нека од кодификаторских комисија приликом превођења ФГЗ претварала „хипотеку” у „апотеку” и „сервитут” у „ропство” издржало је проверу времена, јер се јавља и у извештају аустријског конзула у Србији Антуна Михановића свом претпостављеном – министру спољних послова Метерниху – од 19. VI 1837¹⁹. У погледу садржаја пројекта грађанског законика предатог на преглед Хаџићу и Лазаревићу у мају 1837, *Сјомени* пружају податке да је његов текст сачињен по узору на ФГЗ, уз коментаре из немачког превода те кодификације, да су наследна права супруга и ћерки сужена у односу на изворник, а право својине „поречено”²⁰.

¹⁷ Ј. Хаџић (1864), 72; Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 2004, 246, фн. 72; Г. М. Дракић, У. Н. Станковић (2020), 153, фн. 52; ДАС, КК, VI/929.

¹⁸ Ј. Хаџић (1864), 195; Јаков Живановић, *Неколико примечанија на књићу Славени у Турској од Киријана Роберта*, Београд 1890, 69. Држање Русије према кодификацији права у Србији је тема која превазилази оквире овог рада. За ову прилику ваља само напоменути да регистар Иностраног одељења Кнежевске канцеларије за 1837. сведочи да је поводом „Кодекса Наполеонова” било преписке са руским вицеканцеларом грофом Неселродеом и двама руским дипломатским представништвима – посланством у Цариграду и генералним конзулатом за Влашку и Молдавију. Вид. АС, КК, регистар И одељења за 1837, одреднице „Неселроде, вице-канцлер росијски у С. Петербургу”, „Руско посланичество у Цариграду”, „Руско посланичество у Цариграду”.

¹⁹ Датуми у раду наведени су према јулијанском календару, изузев приликом навођења докумената аустријске провенијенције.

²⁰ За сопственика непокретности (изузимајући куће, воћњаке и винограде) су, према нацрту, сматрани само они који су на њу имали тапију. Вид. Алекса С. Јовановић, „Рад на ‘торжественим законима’”, АПДН XI/1 (1911), 24.

Хаџић се добро сећао да су он и Лазаревић на то указали кнезу Милошу, мислећи дакако на чувено писмо двојице законописаца од 25. VII 1837. о садржини прегледаних нацрта законика и плановима даљег кодификаторског рада, и да је владалац, да би их уверио у исправност критикованих решења, спровео анкету чији су резултати достављени законописцима.²¹

Текст нацрта грађанског законика који су Хаџић и Лазаревић имали у рукама није пронађен, али се у заоставштини Николе Крстића у Архиву Српске академије наука и уметности чува регистар пројекта који је сачинила друга кодификаторска комисија, формирана 1834. У њему се местимично може наићи на текст који не постоји у ФГЗ, али га има у *Коментару Наполеоновој кодекса (Commentar über den Code Napoleon)*, делу немачког правника Ернста Шпангенберга (Spangenberg).²²

Резултате спроведене анкете Хаџићу је 17. XII 1837. уручио Јаков Живановић, директор Кнежевске канцеларије. Видевши ставове народа о спорним питањима, законописац се дипломатски изјаснио да ће приликом израде грађанског законика поћи од њих и „природног права”. Ово последње врло вероватно је било наговештај да Хаџић неће сасвим одступити од становишта о женском праву на наслеђивање. То се заиста није ни десило, пошто је нацрт грађанског законика који је предао у новембру 1842. по свему судећи био повољнији по слабији пол поводом тог питања.²³

²¹ Ј. Хаџић (1864), 37–38, 132; А. С. Јовановић, 24; Г. М. Дракић, У. Н. Станковић (2020), 144.

²² Г. М. Дракић, У. Н. Станковић (2020), 148, 150, 152.

²³ Мираш Кићовић, *Јован Хаџић (Милош Свејић)*, Нови Сад 1930, 83; Државни архив Србије (ДАС), Књажевска канцеларија (КК), VI/898. Занимљиво је да се у упутству за спровођење анкете издатом средоточном војном команданту Арсенију Андрејевићу 25. X 1837. анкетирање народа доводи у везу с указом кнеза Милоша о неприкосновености приватне својине од 16. X те године, а не с писмом Хаџића и Лазаревића. Да би се знало шта је неповредиво, мора се претходно утврдити шта је чије. Стога је Андрејевић требало да у својој команди из сваког округа окупи неколико кметова и свештеника и једног члана магистрата и од њих затражи одговоре на питања у вези с правом жена на наследство и својинскоправним односима на земљи. Андрејевићу и моравско-подринском команданту Јовану Обреновићу одређени су места и редослед испитивања мишљења народа, док је подринско-савском (Јованчи Спасићу) и дунавско-тимочком команданту (Стефану Стојановићу) с тим у вези остављена слобода. Обављање анкете у Београдском округу кнез је узео на себе. Сви документи о анкети из архиве Кнежевске канцеларије потичу из новембра 1837, а Јованча Спасић је, извештавајући кнеза о анкетирању у својој подручној команди, изразио став да народ нема капацитета за расуђивање о постављеним питањима. Кнезу су слати како извештаји о анкети у појединим окрузима, тако и они у којима су садржани ставови народа с подручја команди у целини. Када су прикупљена мишљења анкетираних, Совјету је наложено да из њих начини извод. Вероватно је управо то акт под сигнатуром КК XV/284 у Државном архиву Србије, у којем су резултати анкете изложени у изводу. Вид. Нина Кршљанин, „Наслеђивање земљишта у нововековној Србији пре Српског грађанског законика: женско право наслеђивања?”, *Анали Правној факултету у Београду* 2/2009, 276, 277, 279; ДАС, КК, IX/613; X/701, 707; XIV/1974, 1975; XV/284; XIX/573; XXVII/902; регистар Внутренег оде-

Намеру Хаџића и Лазаревића да пропутују кроз Србију да би се упознали с народним обичајима, на шта су наговарани од конзула Михановића, забележила је међу догађајима од 11. VI 1837. у свој дневник Анка Обреновић, синовица кнеза Милоша. Она је за ту идеју двојице законописаца дознала од Хаџића, који је поменутог дана дошао у госте код њене породице. Кнез Милош није удовољио жељи двојице писаца законика, вероватно због бојазни да се њоме камуфлира шпијунажа. У даљем законодавном раду Хаџић и Лазаревић су неопходна обавештења добијали посредно, преко у ту сврху одређених лица.²⁴

Двојицу кодификатора у Кнежевини је затекао вртлог нерешеног уставног питања. У њега су и сами вољом кнеза Милоша били увучени, па су се 2. II 1838. нашли у комисији за израду устројства Совјета, а средином истог месеца поверено им је и да сачине устав. То их је одвукло од посла ради којег су били позвани у Србију све до 16. III 1838, када је кнез формирао комисију за израду законика, у чији су састав и сами ушли.²⁵ Комисија је, према Хаџићевим речима, од кнеза наилазила на опструкције у облику одвлачења својих чланова од кодификаторског посла. Један од њих наводно је био и прота Матеја Ненадовић, за којег је Хаџић записао да га је кнез већ 19. III послао кући. Месец дана после Милошеве абдикације (1. VII 1839), прота је од Савета тражио накнаду за рад у комисији, и управо је Хаџић посведочио да је он у њој био у својству привременог члана.²⁶

Комисија је радила свакодневно, и на њеним седницама су, поред осталог, читани и резултати анкете. Подела послова између Хаџића и Лазаревића, којом је првом припало у задатак састављање грађанског законика, извршена је – бар тако стоји у *Сјоменима* – почетком маја 1838.²⁷

Време између тог тренутка и закључења уговора о изради грађанског законика између Хаџића и српске владе (29. VII 1840) без сумње се може свртати у најслабије позната доба у историји кодификације грађанског права у Кнежевини. Из тог разлога није неочекивано што се ни у мемоарској грађи не може наћи ништа о кодификаторском раду у том раздобљу. У својој краткој аутобиографији Хаџић говори само о раду на законнику након

љења Кнежевске канцеларије за 1837, одреднице „Арсеније Андрејевић”, „Мајсторовић Ранко, чл. Упр. Совјета”, „Обреновић Јован”, „Продолженије од Управ. совјета – Совјет књажевско-србски”.

²⁴ А. С. Јовановић (1911), 17, 93; М. Кићовић, 78; Радмила Гикић Петровић, *Дневник Анке Обреновић (1836–1838)*, Нови Сад 2007, 66.

²⁵ Ј. Хаџић (1864), 164, 166–167, 198. Препис акта о формирању комисије вид. у ДАС, Поклони и откупи, 98/70.

²⁶ Ј. Хаџић (1864), 198–199; *Проџа Матеја Ненадовић: акџа и џисма* (приредио Велибор Берко Савић), Горњи Милановац 1984, 483–484, 486.

²⁷ Ј. Хаџић, 200, 227.

уговора, наводећи да га је започео „после 1840”, а завршио за две године.²⁸ Из Хаџићеве рачунице произлазило би да је он нацрт предао српској влади најраније 1843, што не одговара истини, јер је законописац то учинио 24. XI 1842. Под прегледом пројекта који помиње, Хаџић вероватно мисли на ради тога састављену седмочлану комисију (Стојан Симић, Паун Јанковић, Лазар Теодоровић, прота Матеја Ненадовић, Стефан Стојановић, Максим Ранковић и Јаков Димшић) и измену главе посвећене наслеђивању.²⁹

О првим покушајима кодификације грађанског поступка постоје само оскудни записи у Хаџићевим мемоарским списима. У *Сјоменима* је забележено да је Хаџићу и Лазаревићу по досласку у Србију на преглед предат нацрт законика о грађанском поступку са коментарима из немачког превода. У Архиву САНУ сачуван је пројекат на којем је Лазар Зубан, према сопственој белешци, почео да ради 11. I 1837. Тај нацрт не садржи коментаре на чланове, али има упућивања на друге одредбе и кратка објашњења неких правних термина.³⁰ Да би се заузео категорички став да је Хаџић направио омашку, потребно је недвосмислено утврдити да су законописци у рукама имали управо Зубанов нацрт.

Насупрот томе, запис у *Сјоменима* да су Хаџић и Лазаревић посетили београдски суд у намери да виде како у Србији изгледају суђења, има скоро сасвим недвосмислену потврду. То је одредница „Теодоровић Лазар” (тада председник београдског суда) у регистру Унутрашњег одељења Кнежевске канцеларије за 1837, под чијим бројем 2237 је записано следеће: „законоиспитатељи доћи ће у суд, да виде како се суди”.³¹

Упознавање законописаца са судским поступком у Србији последњи је тренутак из прве фазе кодификаторског рада присутан у мемоаристици. О наредних седам година рада на законик у грађанском поступку, нимало неважних, јер је током њих настао и један одбачени нацрт те кодификације³², уопште није писано. Празнина се прекида Хаџићевом кратком белешком да је 1845. предао нацрт законика о грађанском поступку. То се догодило 2. августа те године, а у архиви Савета не чува се сам текст пројекта, него записници комисије за његов преглед, на основу којих је могуће реконструисати само неке одредбе.³³

²⁸ „Автобиографија Јована Хаџића у књижевности названог Милоша Светића”, *Сјражилово*, бр. 45, 6. XI 1886, 1563–1564.

²⁹ Слободан Јовановић, *Политичке и њравне расјраве I–III*, Београд 1990, 279–280.

³⁰ Ј. Хаџић (1864), 38; Урош Н. Станковић, „Српски превод француског Законика о грађанском поступку (1806) из 1837”, ЗРПФНС 4/2014, 395.

³¹ Ј. Хаџић (1864), 38–39; ДАС, КК, регистар В одељења, под „Теодоровић Лазар”.

³² Сачинио га је Василије Лазаревић; 1843. је предат српској влади, а 1844. је ради његовог прегледа образована комисија, која је одлучила да нацрт преради Хаџић. Непотпуна верзија Лазаревићевог нацрта налази се у Историјској збирци Архива САНУ, под сигнатуром 7966/17.

³³ Ј. Хаџић (1886), 1564; Урош Н. Станковић, „Нацрт законика о грађанском поступку Јована Хаџића (1845)”, ЗРПФНС 2/2013, 498.

Рада на грађанском поступку 1845–1853. у мемоарској литератури готово да и нема. Једини подаци који се из ње о овој теми могу добити потичу од Димитрија Матића, врло присутног у историји кодификације цивилне процедуре. Он је, према сопственом сећању 1850. као професор (између осталог и грађанског поступка) Лицеја послао Министарству правде своје мишљење о двама нацртима законика стављеним на увид јавности средином августа 1849. Кад су они одштампани, лицима с искуством у материји упућен је позив да се у року од једне године о њему изјасне.³⁴ За то од Матића, као предавача на предмету на који су се пројекти односили, није било позванијег. Установи у којој је Матић био запослен нацрти су у осам примерака послати 11. VIII 1849, а свој „мемоар“ Матић је морао предати после 7. II 1850, пошто се неименовани аутор чланка у *Србским новинама* од тог датума жалио да се још нико није одазвао позиву да да свој суд о пројектима.³⁵

Завршивши излагање о свом поднеску Министарству правде, Матић прелази на формирање комисије чији је задатак био да размотри послате примедбе и о њима поднесе извештај Савету. Та комисија формирана је 31. X 1851³⁶, а Матић наводи да је у њој био деловођа. Међутим, Матић каже да је комисија требало и да сачини нов нацрт законика, али поглед на друге изворе открива да је она то учинила на своју руку, јер јој се (оправдано) чинило једноставније да полазећи од двају већ постојећих пројеката и послатих мишљења о њима она сама изради нацрт, него да се у ту сврху образује нова комисија.³⁷

Дугогодишњи рад на кодификацији грађанског поступка коначно је уродио плодом 1853, када је издат Законик о судском поступку у грађанским парницама за Кнежевину Србију (1853). Та кодификација није оправдала очекивања. Дотадашња најслабија тачка српског судства – спорост суђења – то је остала и након њеног доношења. Влада је покушала да је реши умножавањем судског особља, а када ни то није дало резултата, министар правде

³⁴ Вид. *I. њроекѣи Закона о њосѣѣуѣку судейскоѣу у ѣрађанским ѣарницама*, Београд [1849]; *II. њроекѣи закона о њосѣѣуѣку судейскоѣу у ѣарницама ѣрађанскимѣ за Књажесѣѣво србско*, Београд [1849]; *Србске новине* (СН), бр. 89, 1. IX 1849, 341; В. Крестић, 204. Један од нацрта израдила је комисија под председништвом Томе Вучића Перишића, формирана средином марта 1848. Други пројекат је дело професора Лицеја Максимилијана Симоновића, којег је комисија за преглед Хаџићевог нацрта задужила да преради тај текст. Вид. Živomir Stanković, *Petrovska narodna skupština 1848. godine*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu u Beogradu 1984, 515–517.

³⁵ ДАС, Лицеј, 268; СН, бр. 16, 7. II 1850, 53.

³⁶ Њен председник најпре је био саветник Лазар Арсенијевић Баталака, а потом судија Врховног суда Сава Шилић. Поред њих и Матића, комисију су чинили преседник Апелационог суда Јевтимије Угрчић и начелник Судског одељења Министарства правде Јаков Димшић. Вид. ДАС, Државни савет (ДС), 412/1853, комисија Савету, Београд, 14. III 1852; Савет кнезу, Београд, 29. VII 1853.

³⁷ В. Крестић, 204; ДАС, ДС, 412/1853, комисија Савету, Београд, 14. III 1852.

Димитрије Црнобарац је у разговорима с колегама „попечитељима”³⁸ дошао на идеју да заједно са Матићем оде у западне земље ради проучавања њиховог грађанског и кривичног поступка.³⁹

Црнобарчева замисао наишла је на разумевање меродавних кругова, премда се у наелектрисаној атмосфери пред Светоандрејску скупштину сумњало да је она параван за политичку мисију у корист кнеза. Познато је да су Црнобарац и Матић кренули пут западне Европе 21. VI 1858. Из тог разлога никако не може да се прихвати запис Радивоја Милојковића, који је узгред тачно забележио циљ њиховог путовања, да су Матић и Црнобарац у Хајделбергу били „на пролеће 1858. године”.⁴⁰

Путешествије двојице правника укратко је препричано у Матићевој аутобиографији. Детаљан извештај о њему поднет Савету 2. августа, којем је Матић посветио један пасус свог животописа, објављен је у чак девет делова у *Србским новинама* (бр. 98–106).⁴¹ С обзиром на то, тачност Матићевог резимеа врло је лако проверити. Састанак с Карлом Митермајером (Mittermaier), Матићевим некадашњим професором, и његови савети српским правницима, у штампаној верзији извештаја изложени су у цела два наставка, која је Матић у аутобиографији сажео у синтагму да им је чувени немачки правник „казао своје мишљење”. Матић је добро запамтио да су места у која им је Митермајер препоручио да наставе путовање била Цирих, Женева и Париз.⁴²

Разговоре са Јакобом Ритиманом (Rüttimann), професором циришког универзитета, Матић је сажео у једнакој размери као оне с Митермајером. Уопште није поменуо да су се Црнобарац и он са сусрета с циришким професором Грађанског поступка вратили богатији за многа сазнања о грађанском поступку у Кантону Цирих и поједина решења из страних законодавстава (попут Велике Британије и Сједињених Америчких Држава). Матић је навео само да их је Ритиман „и у судове тамошње водио”. Међутим, из другог наставка извештаја о боравку у Цириху види се да их је домаћин провео и по другим релевантним местима (нпр. канцеларији циришког нотара).⁴³

Приликом боравка у Женеви саговорник Црнобарца и Матића био је Давид Жид (Gide), професор Грађанског права на тамошњем Правном фа-

³⁸ Вероватно и кнезом, јер је, према једном запису Јеврема Грујића, Црнобарац на седници Савета на којој је одлучивано о новчаним средствима која ће он и Матић имати на располагању за пут, казао да су решење о њиховом одласку донели владалац и „министеријално заседаније”. Вид. *Зайиси Јеврема Грујића (Зайиси)* I–III, Београд 1922–1923; I, 139–140.

³⁹ ДАС, ДС, 329/1858, Министратсво правде Савету, Београд, 19. VI 1858.

⁴⁰ СН, бр. 98, 2. IX 1858, 383; *Зайиси* I, 140; Александра Вулетић, Љубинка Трговчевић, „Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића”, *Мешовића трага* 21/2003, 76.

⁴¹ В. Крестић, 204. Савет је 9. IX 1858. донео одлуку да се извештај проследи Министратству правде, како би у будућој реформи грађанског поступку имало у виду у њему изложена сазнања. Вид. ДАС, ДС, 329/1858, извод одлуке Савета од 9. IX 1858.

⁴² СН, бр. 98, 2. IX 1858, 383; бр. 99, 4. IX 1858, 387; В. Крестић, 203.

⁴³ В. Крестић, 202; СН, бр. 100, 6. IX 1858, 391–392; бр. 101, 10. IX 1858, 395.

култету. Матић је своје разговоре с њим описао као „саветовање”. Неки разговори то заиста и јесу били, будући да су двојица српских правника питала Жида за мишљење о увођењу усменог поступка, обиму примене сумарног поступка и поступку на основу јавних исправа. Жидово детаљно излагање о женевском грађанском поступку, с посебним освртом на разлике између њега и француског, Матић је свео на констатацију да је у Женеви у употреби упрошћена француска цивилна процедура.⁴⁴

Матићеве тврдње да су Црнобарац и он у Паризу посебно обилазили мировне судове има и у извештају. Но тамо се наводи само један професор Париског универзитета с којим су успели да се састану – Вале (Valet), док Матић каже да их је било више. У Матићевој аутобиографији помињу се и сусрети са неким судијама виших и нижих судова, чија се имена не помињу. То би врло лако могли да буду судија Апелационог суда Жан-Луј Дозон (Dozon), отац тадашњег француског конзула у Београду Огиста Дозона, и судија париског првостепеног суда Луј Паж-де-Мезонфор (Page de Maisonfort), поменути у извештају.⁴⁵

Излагање о Матићевом и Црнобарчевом путу у аутобиографији овог првог завршава се, као и извештај, одласком њих двојице у Берлин и саветовањима са Рудолфом фон Гнајстом (Gneist), Савињијевим учеником, који је управо 1858. изабран за професора Римског права. И ти разговори су у Матићевим аутобиографским записима сведени на белешку да им је саговорник казао своје мишљење, а извештај открива да су српски правници и берлински професор размењивали мишљења о неким питањима грађанског поступка (позивању странака на суд и колегијалности суђења).⁴⁶

Реформа грађанског поступка за владу је била посао од највећег приоритета. То се види и из чињенице да је, не чекајући доношење новог законика о грађанском поступку, формирала комисију за израду предлога закона о сумарном поступку. О њеном именовану говори и Матић у својој аутобиографији, уз напомену да је он био деловођа и саставио главу „о мандатима”. Именовање комисије објављено је у *Србским новинама*, уз опаску да је за њега подстрек дао извештај Матића и Црнобарца. Матићеве колеге у комисији били су помоћник Министарства правде Јаков Живановић и судија Апелационог суда Живадин Весовић.⁴⁷

Завршни чин преобликовања „поступка судејског у парницама грађанским”, отпочео је 17. фебруара 1859, када је Савет, услед иницијативе коју је Светоандрејска скупштина упутила осам дана раније, образовао комисију

⁴⁴ В. Крестић, 202; СН, бр. 102, 13. IX 1858, 399–400.

⁴⁵ В. Крестић, 202; СН, бр. 103, 16. IX 1858, 403; бр. 104, 18. IX 1858, 407; бр. 105, 20. IX 1858, 410.

⁴⁶ В. Крестић, 202; СН, бр. 106, 23. IX 1858, 413.

⁴⁷ СН, бр. 122, 4. XI 1858, 467; В. Крестић, 203.

за израду новог законика о грађанском поступку.⁴⁸ Састав комисије истоветно је наведен у Матићевој и Грујићевој аутобиографији (њих двојица, Андрија Стаменковић, Панта Јовановић и Живко Давидовић).⁴⁹

Пре него што се упустила у сачињавање самог нацрта нове кодификације, комисија је, тврди Матић, морала да разреши једно претходно питање. Радило се о улози Апелационог суда у грађанском поступку. Ако је веровати Матићу, чланови комисије су веровали да би најбоље било да се установи по један Апелациони суд у сваком округу. Свесни да такав предлог не би прошао, заузели су се за решење према којем би Апелација била суд последњег степена, а поступак пред њом био вођен усмено. За ту идеју било је слуха, па је 12. фебруара 1860. издато ново Устројство Апелационог суда, према којем је он имао овлашћења и да одлучује по жалбама на пресуде и да их поништава (чл. 6 Устројства).⁵⁰

У рекодификацији грађанског поступка живо је учествовао и кнез Милош, пожурујући састављање нацрта законика и позивајући чланове комисије на реферисање о предложеним законским решењима. По Милошевој жељи, учесник у дискусијама о пројекту био је и будући кнез Михаило, а Вук Караџић и Ђура Даничић ангажовани су за језичко дотеривање нацрта.⁵¹ Тако стоји у Матићевом животопису, а таман кад би се могло помислити да је законопишчево сећање варљиво због тврдње београдског дописника *Србских новина* од 9. VI 1859. да ће језичку редакцију иначе „чистог и јасног” текста нацрта обавити само Даничић, у следећем броју истог листа уследио је деманти у прилог Матићу. Непотписани сарадник исправио је вест свог колеге тврдњом да је кнез Милош желео да се Вуку и Даничићу у редиговању придружи Јован Илић, ондашњи судија Касационог суда, али да није било могуће да он одсуствује од редовних дужности.⁵²

Коначан текст нацрта Савету је, пише Грујић, послат 30. V 1859, уз још неке законске нацрте⁵³. Грујићева и Матићева сећања сагласна су да је ко-

⁴⁸ Притисак на Савет свакако је појачао и кнез Милош писмом од 12. II, којим је тражио да се што пре поднесе мишљење како да се изађе на крај с умножавањем парница. Вид. ДАС, Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (МИД-В), деловодни протокол за 1859, бр. 280.

⁴⁹ В. Крестић, 204; Јеврем Грујић, *Животопис Јеврема Грујића* (приредила Зорица Петровић), Аранђеловац 2009, 55–56; ДАС, ДС, 18/1859, Светоандрејска скупштина Савету, Београд, 9. II 1859.

⁵⁰ *Сборникъ закона’ и уредба’ и уредбены’ указа’ изданы’ у Княжесѣвѣ Србиѣ* (33У) 13/1861, 13; В. Крестић, 204.

⁵¹ Двојица језикословаца исти задатак имали су да изврше и са нацртом кривичног законика, а обавили су га тако што су исувише „понародили” његов текст на уштрб стручне терминологије. Вид. Драган Николић, *Кривични законик Кнежевине Србије*, Ниш 1991, 82–83.

⁵² СН, бр. 67, 9. VI 1859, 269; бр. 68, 11. VI 1858, 273.

⁵³ Ради се о нацртима Уводног закона за законик о грађанском поступку, Уредби о судским извршитељима, Закону о преименовању Касационог суда у „Велики народни суд”

начни текст Законика нагоре измењени првобитни нацрт. Њихова казивања се, међутим, не подударaju у погледу тога ко је направио измене. Грујић каже да је пројекат „осакаћен” код кнеза и Савета. Насупрот томе, Матић је забележио да су за кварење нацрта одговорна нека чак и по сопственом признању недовољно квалификована лица, која су одредбе пројекта мењала пошто је већ не само одобрен од кнеза и Савета, него и одштапман. Треба напоменути да је налог да се нацрт да у штампу издат осам дана пре него што га је Савет одобрио (23. X 1859).⁵⁴

На прве идеје о кодификацији трговачког права, и њене прве неуспешне покушаје, у обрађеној мемоарској литератури неће се наићи. Објашњење за то свакако не лежи у томе што почетни радови на трговачком законнику нису крунисани успехом. Из до сада изложеног може се уочити да су мемоаристи писали о свом учешћу у изради нацрта неког кодекса чак и ако он није озакоњен. Кључни разлог за одсуство записа о првим покушајима кодификације трговачког права је то што иза оних који су у њима учествовали нису остали (сачувани) мемоарски списи. Томе се може додати и да они који их јесу оставили о првим кодификаторским покушајима нису писали јер сами нису били учесници у њима, а нису желели да, попут Хацића, критикују рад својих претходника.

Стога мемоарски записи о доношењу трговачког законика почињу са 1856, почетном годином друге, успешне фазе кодификације. Грујићев *Животопис* садржи запис да је његов аутор био један од састављача извештаја Одбора за побољшање трговине, основаног 30. јануара 1856, о мерама за подстицај трговине у Кнежевини. Једно од предложених средстава било је издавање трговачког законика.⁵⁵

Тај предлог био је импулс са осмомесечним одложеним дејством за формирање комисије за преглед нацрта трговачког законика из 1851, готово дословног превода турске кодификације. Та комисија израдила је део новог нацрта који је обухватао материјално трговачко право. Дебата на седници Савета од 31. VIII 1857. поводом жеље да се Грујићу да у задатак састављање пројекта у којем ће се наћи организација трговачких судова и поступак у трговачким споровима, изложена је у Грујићевим записима. Упркос кратком опирању преседника Савета Стефана Стефановића Тенке, Грујићу је ипак одобрено да се прихвати тог посла.⁵⁶

и изменама у Уредби о судским таксама. Јавност је, изгледа, у том тренутку већ почело да издаје стрпљење, па се у једном допису из Горњег Милановца објављеном у *Србским новинама* могло прочитати да „треба једном притегнути, па издати на свет што се израдило о устености и јавности у судовима, а не одлагати од петка до петка...” Вид. СН, бр. 65, 4. VI 1859, 262; бр. 67, 9. VI 1859, 269.

⁵⁴ ДАС, МИД-В, деловодни протокол за 1859, бр. 4868; В. Крестић, 206; Ј. Грујић, 56

⁵⁵ Г. М. Дракић, У. Н. Станковић (2018), 1586; Ј. Грујић, 36.

⁵⁶ *Зайиси* I, 53.

У Грујићевом *Животопису* постоји само оскудна белешка да је његов аутор обавио поверени задатак и предао сачињени текст Савету. Читалачка публика остала је ускраћена за ток радова на другом делу нацрта трговачке кодификације. Тај недостатак може се надоместити предметом са сигнатуром 143/298 из фонда Поклони и откупи Државног архива Србије. У њему се налазе нацрти другог дела трговачког кодекса, уводног закона за трговачки законик, законског предлога за олакшање суђења код првостепених судова у случају неувођења усменог поступка и записници седница комисије за преглед Грујићевог нацрта⁵⁷.

Грујићев нацрт имао је 143 члана, распоређена у пет делова („Устројење трговачких судова” (чл. 1–55), „О суђењу код првостепених судова (чл. 56–89)”, „О средствима која се употребити могу противу пресуда и решенија у трговачким парницама издати” (чл. 90–103), „О извршавању пресуда” (чл. 104–141), „О забрани и обустави” (чл. 142)” и „Закључење” (чл. 143)”). На конститутивној седници комисије, одржаној 19. II 1858, одлучено је да Грујић прочита свој пројекат, а да се потом приступи његовом разматрању. Пошто је Грујић на другој седници, одржаној 24. II прочитао првих 50 чланова, комисија је на следеће две седнице (25. и 26. II) стигла до члана 41. Истиност те белешке потврђује сам Грујићев нацрт, у којем се интервенције у тексту срећу до члана 40.⁵⁸

Нико од мемоариста не говори шта се на пољу кодификације трговачког права потом збивало до новембра 1859. Радивоје Милојковић, који је у том тренутку био без запослења, наводи да га је Министарство правде 24. XI 1859. именовало у комисију за преглед нацрта трговачког законика, у којој су поред њега били Грујић и београдски трговац Коста Антула. О току рада комисије зна се врло мало. Захваљујући Грујићевом *Животопису* може се сазнати да су се пред комисијом нашли не само нацрт трговачког законика, већ и „пројект устројења Трговачког суда”. Даља истраживања требало би да одговоре на питање да ли је писац под тим подразумевао само део своје претходно сачињене „формалне части” нацрта трговачког законика о организацији трговачког судства или пројекат у целини. Грујићеви *Зайиси* извор су податка да је кнез Милош желео да се трговачки законик што пре донесе, а да је он (Грујић) за рад на пројекту одвајао послеподнева. Милојковић наводи да је комисија завршила са радом 9. XII 1859, што потврђују и други

⁵⁷ Образована је у јануару 1858. усменим закључком Савета; чланови су били министар финансија Јован Мариновић, саветници Алекса Јанковић и Димитрије Црнобарац, председник Апелационог суда Јован Филиповић, начелник Иностраног одељења Кнежевске канцеларије Димитрије Матић, док је Грујић био деловођа. Вид. Алекса С. Јовановић, „О постанку београдског трговачког суда”, АПДН књ. IX, св. 2/1910, 144; ДАС, ПО, 143/298.

⁵⁸ ДАС, ПО, 143/298, нацрт другог дела трговачког законика; записник комисије за преглед Грујићевог нацрта.

извори, а Грујић да је Трговачки законик издат 25. I 1860, а то се заправо догодило дан касније.⁵⁹

4. ЗАПИСИ О НАСТАНКУ ЗАКОНИКА ИЗ ОБЛАСТИ ЈАВНОГ ПРАВА

Најмлађа кодификација из кривичноправне материје, Полицијски законик, донета је 1850. Када се и како тачно родила идеја да се он изда, делимична је енигма. Атанасије Николић, начелник у Министарству унутрашњих дела, записао је у својој аутобиографији да је полицијски законик био потребан због тога што у Србији о реду и поретку „није било појма”. На законик у је, наводно, неколико година радио сам Николић, који не помиње да је ико други осим њега имао удела у настанку Полицијског законика.⁶⁰

Изворе који би потврдили истинитост Николићевог самохвалисавог казивања нисмо успели да пронађемо. Доношење кодификације прекршајног права издалека је наговештено у изводу одлука донетих поводом захтевања Петровске скупштине (1848), објављеним у четвртом броју *Зборника закона*. У вези са захтевом посланика Шабачког округа да се строго кажњава псовање вере, крста и поста, решено је да се за сада на народ делује поукама, али и да се на тај лош обичај не заборави кад буде сачињавана „Уредба о полицијским преступљенијима”.⁶¹

Што се тиче самих почетака рада на прекршајној кодификацији, далеко ближе истини од Николићевих навода делује неколико редова из аутобиографије Владимира Јовановића о тој теми. У њима стоји да је први нацрт полицијског законика настао заједничким радом Николића и министра унутрашњих дела Илије Гарашанина, и то тако што је први читао другом чланове аустријског Законика⁶², а други за сваки од њих процењивао да ли може да уђе у будућу српску кодификацију. Никако се не може узети за веродостојно казивање Николе Христића, у то време председника Суда округа пожаревачког, да је комисија формирана ради прегледа тог пројекта⁶³

⁵⁹ *Зайиси* III, 53–54; А. Вулетић, Љ. Трговчевић, 79–80; Ј. Грујић, 59–60; Г. М. Дракић, У. Н. Станковић (2018), 1591.

⁶⁰ Атанасије Николић, *Биографија верно својом руком написана* (приредили Милоје Р. Сарић и Александар Ж. Петровић), Београд 2002, 115.

⁶¹ ЗЗУ 4/1849, 191.

⁶² Законик о злочинима и тешким полицијским преступима (*Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Uibetretungen*), из 1803, чији се други део односи на полицијске преступе.

⁶³ Подаци о њеном саставу могу се добити од Христића и грађе Полицијског одељења Министарства унутрашњих дела. Према тим изворима, комисија је била састављена од Илије Гарашанина, министра правде Лазара Арсенијевића Баталаке, секретара Министарства правде Филипа Христића, начелника Подунавског, среза, Смедеревског и Крагујевачког

имала пред собом текст сачињен по пруском узору. Пруска тада не само што није имала полицијски законик, него је у нормативном регулисању прекршајног права пошла у потпуно обрнутом смеру – ка пребацивању суђења за прекршаје у надлежност редовних судова.⁶⁴

У Христићевом сећању остала је жива полемика међу члановима комисије о улози средског полицијског суда. Он је, како наводи, заступао став да на пресуде ове судске инстанце буде дозвољена жалба са суспензивним дејством, које она према тексту нацрта не би имала. У коначној редакцији пројекта, послатој Савету 10. IX 1849, опстало је решење из његове првобитне верзије. Није усвојен ни Христићев предлог, чије порекло треба тражити у аустријском Законику о злочинима и тешким полицијским преступима (чл. 456 другог дела), да окружна начелства буду искључиво жалбена инстанца у поступку за полицијске преступе.⁶⁵

Првим покушајима кодификације кривичног права у мемоаристици није поклоњена велика пажња. Куниберт Давидовићу приписује наум да се у Србији преузме „кривични законик којем је цар Јосиф II дао силе у Војничкој граници”. То је мемоариста сматрао за умесно, јер је та кодификација издата за српски народ попут оног у Кнежевини.⁶⁶ Ако се за ову прилику и може оставити по страни несагласност Куниберта и других извора о Давидовићевим концепцијама кодификаторског рада, никако се не сме заобићи питање идентитета кодекса који кнежев лекар спомиње. Стилизација из његових мемоара указивала би на неки кривични законик који је важио само на подручју Војне границе, а издат је у време владавине поменутог владара (1780–1790). Кодекс с тим описом није постојао. У Граници се примењивао тзв. Јозефински кривични законик (*Josephinische Strafgesetz*)⁶⁷, који јесте донет у доба о којем Куниберт говори, али за простор свих аустријских наследних земаља.

Мемоаристика, осим до сада већ поменутих, не нуди даља обавештења о кодификацији кривичног права све до предаје нацрта Хаџићу и Лазаревићу.

округа (Јакова Лекића, Антонија Мајсторовића и Ранка Матејића), „начелника Министарства унутрашњих дела” (врло вероватно Атанасија Николића, начелника Полицијског одељења Министарства) самог Христића и неименованог помоћника неког од начелстава. ВИД, ДАС, Министарство унутрашњих дела – Полицијско одељење, деловодни протокол за 1849, бр. 1477–1479.

⁶⁴ Н. Vorberg, *Das Strafverfahren in Preußen*, Berlin 1857, VI, 299; Владимир Јовановић, *Успомене* (приредио Василије Крстић), Београд 1988, 75; Никола Христић, *Мемоари (1840–1862)* (приредио Витомир Христић), Београд 2006, 124.

⁶⁵ *Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Uibertretungen II*, Wien 1803, 114; Н. Христић, 125; ДАС, ДС 87/1850, нацрт полицијског законика

⁶⁶ Б. Куниберт I, 343.

⁶⁷ Alexander Buczinsky, „Organizacija policije i pravosuda u Vojnoj krajini”, *Povijesni prilozi* 13/1994, 84.

Овај први није добро упамтио садржину текста који су „законоиспитатељи” (назив за њих двојицу у регистру Унутрашњег одељења Кнежевске канцеларије) добили на преглед, пошто се у њиховом писму кнезу Милошу од 25. VII 1837. наводи да се нацрт заснива углавном на аустријском, а мањим делом на грчком кривичном законнику.⁶⁸

Одговарајући на Кунибертове критике да се, за разлику од Лазаревића који је предано радио на послу због кога су позвани у Србију, петљао у политику, Хацић је у *Сјоменима* упоредио исход свог и Лазаревићевог рада. Поређење је, са становишта коначног резултата, истинито: његов нацрт је постао законик, а Лазаревићев „нити је света видио, нити у живот ступио”. Хацић, међутим, пренебрегава чињеницу да је Лазаревић свој пројекат предао чак три године пре њега и да је 1840. било планирано да се он одштампа.⁶⁹ Због чега то није учињено, потребно је тек разјаснити.

Мемоарска литература прати затишје у раду на кодификацији кривичног права, тако да се први следећи податак односи на почетак завршне фазе кодификаторског рада. У изводу из својих сећања и дневника, Грујић се присећао да је у неком тренутку у Савету изнет предлог да се донесе кривични законик, на шта је одговорено да је то непотребно. Ако се испрати хронологија Грујићевих успомена, види се да јун 1855, када је кнез Александар упутио Савету званичну иницијативу за израду кривичног законика, долази тек након горе наведеног предлога. Из тога би следило да је кнежевом предлогу претходио неки ранији, о којем се расправљало само на Савету. Међутим, нешто касније Грујић каже како је Савет „коначно усвојио нови предлог кнеза” и формирао комисију за израду кривичног законика, што представља имплицитну исправку раније омашке.⁷⁰

О комисији Грујић пише и у *Животопису*, исправно казујући да је именована у фебруару 1856. За нацрт који је настао као њено дело каже да су га сачинили он, Филип Христић и Рајко Лешјанин, под руководством председника Савета Стефана Магазиновића (председника комисије).⁷¹ Говорећи у својим *Зайсима* о другим темама (раду на кодификацији кривичног поступка, доношењу Закона о скупштини, укидању казне шибе у војном кривичном праву), Грујић се узгредно дотиче и појединих одредаба нацрта.

Према Грујићевом казивању на седници Савета од 25. јула 1856. у пројекту је усвојена троеоба кривичних дела на „злочинствена, кривична и

⁶⁸ Ј. Хацић (1864), 38; А. С. Јовановић (1911), 20.

⁶⁹ Ј. Хацић (1864), 238; Б. Куниберт II, 200; Радош Љушић, *Прво намесничийво (1839–1840)*, Београд 1995, 69, фн. 70; Урош Н. Станковић, „Неколико напомена о нацрту кривичног законика Василија Лазаревића (1839)”, ЗРПФНС 2/2011, 462

⁷⁰ Д. Николић, 67; Никола Ф. Павковић, *Ејноџрафски зайиси Јеврема Грујића*, Београд 1992, 128, 131.

⁷¹ Ј. Грујић, 35. За члана комисије именован је и Ђорђе Ценић, али он није учествовао у њеном раду. Вид. Д. Николић, 70.

полицајна преступлења”. За извршење првог извршилац се кажњава смрћу, робијом или заточењем од две до двадесет година, другог затвором од једне до пет година, с десет до педесет штапова, лишењем звања или новчаном казном од једног до тристо талира, а за треће затвором од једног до тридесет дана, новчаном казном од једног до тридесет талира или једним до тридесет штапова. Погледом на члан 2 нацрта, који даје одређења свих трију врста кривичних дела, може се утврдити да су се најтежа „преступлења” заправо звала „злочина”, а да су у том члану законски минимум и максимум наведени само за полицијске преступе. За остале две врсте Грујић их је морао извести из поглавља о казнама (чл. 14–38), где су прописани општи минимум и максимум за сваку од санкција.⁷²

На седници Савета од 2. V 1858. предмет расправе је, према Грујићевом сећању, био и предлог Илије Гарашанина о укидању казне трчања кроз шибе за цивиле. Грујић се успротивио том предлогу јер би омражена казна била и надаље задржана у војном кривичном законодавству, уз напомену да ју је комисија изоставила из нацрта кривичног законика. Заиста је и било тако, пошто се већ из члана 14, у којем су набројане врсте казни, види да шибе у пројекту нема.⁷³

Доследни свом слободоумљу, Грујић и његови либерали желели су да у други по реду Закон о народној скупштини (1859) уђе одредба према којој ће свако ко се противи „слободној радњи скупштине” бити сматран за издајника отаџбине. Скупштином мање одушевљени Гарашанин залагао се за умеренију формулацију да се противник (и то „законитог”) рада тог тела оквалификује као „преступник закона”. Грујић је у дискусијама вођеним поводом тог питања чврсто стајао на својим позицијама. Либерали су на „издајнику” инсистирали да би нагласили тежину сагрешења, чему за доказ служи и Грујићева напомена да је издаја према нацрту КЗ из 1857. повлачила смртну казну.⁷⁴ У коначном тексту Закона (чл. 2) усвојен је компромисни текст према којем је противник „слободног и законитог” рада скупштине описан као „највећи преступник закона” и стављена му је у изглед „најстрожа казна”.⁷⁵

Грујић у *Животопису* каже да је нацрт послат Савету 24. IV 1857, али је то оспорила представка комисије датирана на 18. III исте године. Познато је да је Савет 17. XII 1857, због потпуне пасивности Министарства правде у вези са поднетим пројектом, затражио да му се он врати.⁷⁶ Према Грујићевим

⁷² *Зайиси* I, 45; ДАС, ДС, 774/1857, нацрт кривичног законика из 1857.

⁷³ Нацрт КЗ из 1857; *Зайиси* I, 114; Д. Николић, 74.

⁷⁴ Вид. чл. 82 нацрта.

⁷⁵ ЗЗУ 12/1859, I; *Зайиси* II, 92.

⁷⁶ Грујић је забележио да је седница Савета на којој је та одлука донета одржана 18. XII. Вид. *Зайиси* I, 73.

белешкама, повод за то је била вишекратно поновљена изјава министра правде да нацрт у Министарству може да лежи и двадесет година.⁷⁷

Одлука о формирању нове комисије за преглед нацрта кривичног законика донета је 9. V 1858. Ту одлуку Грујић је забележио, али не и чланове комисије. У запису догађаја за 30. V 1858. он само вели да је „Рајко (Лешјанин, прим. аут.) у комисији казнителној”⁷⁸ Једна од њених седница, што се такође да сазнати захваљујући Грујићевим *Зайисима*, одржана је 9. VII 1858.

О самој завршници кодификаторског рада, истина лапидарно, такође говори Грујић. Он каже да је Кривични законик издат тек када је то захтевала Светоандрејска скупштина. С великим степеном вероватноће би се могло претпоставити да мемоариста мисли на молбу Одбора Светоандрејске скупштине влади од 15. I 1859. да се поменута кодификација што пре изда.⁷⁹

Коначан текст Кривичног законика Грујић је описао као „нешто поправљен” нацрт из 1857. Јесу ли неке од измена првобитног пројекта допринеле побољшању првобитног пројекта, могло би се дискутовати. Тако су се, рецимо, уместо општег назива за кривично дело, у коначној редакцији КЗ нашли различити термини за сваку његову врсту, нема дефиниције нужне одбране, законски опис кривичног дела убиства је скроман, а новчана казна за зеленаштво релативно блага (трострука вредност прибављене имовинске користи). У нацрту је, с друге стране, појам нужне одбране детаљно објашњен, убиство исцрпно описано, а зеленашу запређено плаћањем десето-струке вредности суме коју је стекао лихварењем.⁸⁰

Најраније идеје да се кодификује кривични поступак у мемоарским списима нису заступљене. У њима се први подаци о изради законика о кривичном поступку односе тек на кодификаторске покушаје који су довели до настанка првог нацрта. На седници Савета од 25. VII 1856. поменута је иницијатива прве комисије за израду кривичног законика да се истовремено с њим сачини и нацрт кодекса о кривичном поступку. Међутим, већ је Савет приликом формирања комисије за израду нацрта кривичног законика (11. II 1856) донео одлуку да се након окончања тог посла приступи кодификацији кривичног поступка. За састављање пројекта је, према сопственом казивању, у мају 1856 усменим закључком Савета упослен Грујић. Он је радећи на том послу имао извесних недоумица у вези с надлежношћу за суђење за

⁷⁷ *Зайиси* I, 73; Ј. Грујић, 36; Д. Николић, 71, фн. 157.

⁷⁸ За њеног преседника именован је саветник Лазар Арсенијевић Баталака, а за остале чланове саветник Александар Ненадовић, српски представник у Дунавској комисији у Бечу Филип Христић, судија Врховног суда Сава Шилић и председник II одељења Апелационог суда Јован Филиповић (вид. Д. Николић, 75). Да ли је Лешјанин накнадно придружен комисији или у њу долазио као привремена испомоћ, нисмо успели да дознамо.

⁷⁹ Д. Николић, 76–77; Ј. Грујић, 36.

⁸⁰ Нацрт КЗ из 1857, чл. 51 и 165; Д. Николић, 92, 106; Ј. Грујић, 36.

полицијске преступе и жалбама на пресуде у тој материји, које су 31. VIII 1857. изнете пред Савет.⁸¹

Прва дилема тичала се кметова као евентуалне судске инстанце у прекршајном поступку. О томе су у Савету постојала три гледишта. Према првом, које су заступали Грујић и министар унутрашњих дела Радован Дамјановић, кметови би имали судску власт, док се према другом, које су бранили министар финансија Александар Ненадовић и главни секретар Савета Јаков Живановић, то нипошто не би смело дозволити. Саветници Лазар Арсенијевић Баталака и Јеремија Станојевић држали су се средњег пута, дајући за право Грујићу, али истовремено сматрајући да није време за решење које он предлаже. Епилог већања био је једногласно усвојени закључак да се задржи решење из чл. 4 Полицијске уредбе (1850), према којем међу инстанцама надлежним за вођење прекршајног поступка нема кметова.⁸²

Последњи Грујићев запис противречи следећем – да је поводом инстанце надлежне за одлучивање о жалбама на пресуде кметова међу саветницима владала потпуна сагласност. Расправе су, наводно, почеле када је на ред дошло разматрање пресуда среских начелника. Међутим, ни то питање није изазвало превише полемике. Највише (и најжустрије) се полемисало око надлежности за разматрање пресуда окружних начелника и увођења Судског одељења у Министарству унутрашњих дела. Закључци поводом тих тачака (да се жалбе подносе Апелационом суду, односно да се Одељење не уводи) усвајане су прегласавањем.⁸³

Саветници су имали прилике да слушају и друга решења из Грујићевог нацрта, али он експлиците наводи само читање одредаба о пороти. Грујић је имао утисак да су чланови Савета са задовољством слушали његова разлагања да је у питању древна српска установа.⁸⁴ У доба о којем је реч већ је постојала литература на српском у којој се то могло прочитати, а често је наглашавано и касније, при чему је идеализација пороте као такве врхунац достигла у делима Јована Авакумовића.⁸⁵

⁸¹ *Зайиси* I, 45; Зоран С. Мирковић, „О постанку српскога кривичног поступка 1865. године: цртица из повести српских рецепција”, *Сиварање љрава: ѿрећи скуј Јуѿословенској удружења за ѿеорију, филозофију и социологију ѿрава*, Београд 2000, 223; Ј. Грујић, 36.

⁸² ЗЗУ 5/1853, 188; *Зайиси* I, 45–46.

⁸³ *Зайиси* I, 47–48.

⁸⁴ *Зайиси* I, 49.

⁸⁵ Егземпларно наводимо неке од наслова: Фрања Палацки, *Законикъ цара србскоѿ Сѿефана Дуѿана Силноѿ, сравнѿнѿ са сѿтаримъ земаљскимъ уредбама у Чешкој* (превео Милош Поповић), Београд 1849, III, 35, 48; Никола Крстић, *Образи из обѿије иѿѿоріе*, Нови Сад 1860, 286; Владимир Јовановић, *За слободу и народ*, Нови Сад 1868, 100; Милан С. Убавкић, *Иѿѿорија Срба ѿо домаѿим и сѿтарим изворима и ѿисцима* I, Београд 1886, 217; Пантелија Славков Срећковић, *Иѿѿорија срѿској народа* II, Београд 1888, 935–936; Јован Ђ. Авакумовић, „Стара српска порота поређена са енглеском поротом”, *Глас Срѿске краљевске академије* 44/1894, 10–13.

Излагање о мемоарским записима у вези с овом фазом рада на законнику о кривичном поступку закључују Грујићева белешка да је предао нацрт 1. VII 1857⁸⁶, уз навођење деловодног броја под којим је он био заведен у архиви Савета (и испоставио се као тачан), и опаска да му је рад на кодификацији кривичног поступка био „занимљив”.⁸⁷

У мемоаристици се, како за сада ствари стоје, могу наћи подаци о даљем току рада на законнику, али не и његовом окончању. Грујић је забележио да је његов нацрт послужио као материјал за рад будућих комисија. У историји кодификације кривичног поступка познате су три комисије – две формиране 1860. и једна образована 1865. Ниједна од њих није прегледала Грујићев нацрт. Прве две имале су да размотре пројекат судије Касационог суда Јована Филиповића, прегледан 1860, а трећа онај који је сачинио министар правде Рајко Лешјанин. Да ли су се аутори тог нацрта, и колико, служили ранијим Грујићевим текстом, остаје да се установи. Завршетку кодификације временски најближи запис потиче од Николе Крстића, који је забележио да је 10. IV 1864. Филип Христић у одговору на изјаву италијанског конзула Никола Скoваса (Scovasso) да је у Србији невоља што не постоји законик о кривичном поступку указао на постојање нацрта тог кодекса који ће бити узакoњен.⁸⁸

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Мемоарски списи с подацима о кодификацији права у Кнежевини претежно су дела ученика у кодификаторским подухватима. Од седамнаест цитираних наслова из мемоарске литературе, десет су написала лица која су учествовала у изради неког од законика. Ако се њима додају још двојица које би, иако нису писали неки од нацрта, као правнике по природи ствари кодификација занимала (Никола Крстић и Димитрије Маринковић), може се закључити да израда законика међу мемоаристима-неправницима није сматрана за тему од већег значаја.

Поред тога, мемоаристи – састављачи законика готово да никад не пишу о изради пројеката у којој сами нису учествовали. То се може навести као једна од небројених потврда субјективности мемоарске грађе, извора у којем се по правилу (пре)наглашавају сопствене заслуге. С овим закључком немало се, бар на први поглед, коси податак да неки од аутора мемоарских списа не говоре о свом учешћу у изради неких пројеката за које се може сазнати из других извора. С обзиром на структуру личности неких од мемо-

⁸⁶ Тада је предата само композиција законика. Вид. З. С. Мирковић, 224.

⁸⁷ Н. Ф. Павковић, 131; Ј. Грујић, 36.

⁸⁸ Б. В. Марковић, 103–107; Никола Крстић, *Дневник: јавни животои* I (приредио Милош Јагодић), Београд 2005, 10; Ј. Грујић, 36.

ариста и/или значај дела која им се приписују, скоро да је искључено да такве појединости не би ни поменули. Због тога би било одвећ потребно преиспитати кредибилност извора који им приписују више кодификаторских заслуга од мемоарске грађе.

На излагање из претходног пасуса згодно се надовезује запажање да је Трговачки законик изузетак од праксе да о доношењу неке од кодификација пишу и мемористи који је нису састављали/прегледали. То је помало необично, будући да би се пре могло очекивати управо супротно – да због материје коју је регулисао он буде честа тема и оних који се не би могли похвалити уделом у његовом настанку.

По обиму заступљености података о изрази сваког од законика, мемоаристика се само делимично подудара са стручном литературом. У обема је СГЗ „најпопуларнији” кодекс, али се зато из мемоарске грађе о кодификацији грађанског поступка (нарочито појединим њеним фазама) може сазнати више него из научних радова. То би се можда могло објаснити чињеницом да су састављачи и прегледачи нацрта закона о грађанском поступку написали највише мемоарских списа (шест, наспрам, примера ради, само два потекла од састављача нацрта Полицијског законика).

Ниједна кодификација не може да се подичи тиме да је историјат њеног настанка у мемоаристици потпуно расветљен. Код сваке од њих, макар нека од фаза у њиховом по правилу дугогодишњем настајању потпуно је нерасветљена.

У мемоарским списима ретка су појава подаци којих нема у другим изворима. Уз то, подвргавање мемоарске грађе провери релативно често обелодани њену непоузданост. Међутим, без обзира на све њене недостатке, мемоаристика је незаобилазан извор за изучавање историје настанка српских кодификација, посебно тамо где су други извори затајили. Према њеној употребној вредности треба се односити одмерено – нити је прецењивати, нити је потцењивати.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Извори

1) Необјављени извори

Државни архив Србије

Државни савет

Збирка Мите Петровића

Књажеска канцеларија

Лицеј

Министарство иностраних дела – Внутрено одељење

Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење
Поклони и откупи

2) *Објављени извори*

- „Автобиографија Јована Хаџића у књижевности названог Милоша Светића”,
Сѣражилово, бр. 45, 6. XI 1886, 1561–1568;
- Вулећић Александра, Трговчевић Љубинка, „Аутобиографске белешке Радиво-
ја Милојковића”, *Мешовића траћа* 21/2003, 61–87;
- Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Uibertretungen II*, Wien 1803;
- Гикић Петровић Радмила, *Дневник Анке Обреновић (1836–1838)*, Београд 2007;
- Грујић Јеврем, *Живописи Јеврема Грујића* (приредила Зорица Петровић),
Аранђеловац 2009;
- Живановић Јаков, *Неколико примечанија на књиу Славени у Турској од Кири-
јана Робертиа*, Београд 1890;
- Зайиси Јеврема Грујића I–III*, Београд 1922–1923;
- Јовановић Владимир, *Успомене* (приредио Василије Крстић), Београд 1988;
- „Кнез Милош прича о себи” (приредио Милан Ђ. Милићевић), *Сјоменик Срп-
ске краљевске академије* 21/1893, 1–33;
- Крстић Василије, „Автобиографија Димитрија Матића”, *Сјоменик Српске
академије наука и уметности СХХII – Одељење историјских наука* 8 (1981);
- Крстић Василије, Петровић Никола, *Пројокол кнеза Милоша Обреновића
1824–1825*, Београд 1973;
- Крстић Никола, *Дневник: јавни животи I* (приредио Милош Јагодић), Београд
2005;
- Исти, *Дневник: приватни и јавни животи I* (приредили Александра Вулећић и
Милош Јагодић), Београд 2005;
- Куниберт Бартоломео, *Српски успанак и прва владавина Милоша Обреновића
I–II*, Београд 1988;
- Ненадовић Љубомир П., *Прилози за србску историју I*, Београд 1858;
- Николић Атанасије, *Биографија верно својом руком написана* (приредили Ми-
лоје Р. Сарић и Александар Ж. Петровић), Београд 2002;
- Нинковић Нићифор, *Животописанија моја* (приредио Тома Поповић), Београд
1988;
- Павковић Никола Ф., *Етнографски зайиси Јеврема Грујића*, Београд 1992;
- Пирх Ото Дубислав, *Путовање њо Србији у години 1829* (превео Драгиша Т.
Мијушковић), Београд 1899;
- Проја Маијеја Ненадовић: актиа и писма* (приредио Велибор Берко Савић),
Горњи Милановац 1984,
- Стефановић Караџић Вук, *Прејиска IV–V*, Београд 1988;
- Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића* (приредио Драгослав Страња-
ковић), Београд 1939;
- Хаџић Јован, „Спомени из мога дневника”, *Одледало србско* 2/1864, 36–42; 3/1864,
65–72; 5/1864, 129–138; 6/1864, 161–170; 7/1864, 191–207; 8/1864, 236–239;
- Христић Никола, *Мемоари (1840–1862)* (приредио Витомир Христић), Београд
2006.

3) Штампа

Allgemeine Zeitung München;

Baseler Zeitung;

Сборникъ закона' и уредба' и уредбены' указа' изданы' у Княжесѣву Србиу;

Србске новине;

Литература

Авакумовић Јован Ђ., „Стара српска порота поређена са енглеском поротом”, *Глас Српске краљевске академије* 44/1894;

Avramović Sima, „The Serbian Civil Code of 1844: A Battleground of Legal Traditions”, *Konflikt und Koexistenz: Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert* (ed. Thomas Simon), Frankfurt am Main 2017, 379–482;

Buczinsky Alexander, „Organizacija policije i pravosuđa u Vojnoj krajini”, *Povijesni prilozi* 13/1994, 77– 109;

Дракић Гордана М., Станковић Урош Н., „Кодификација трговачког права у Кнежевини Србији (1849–1860), *Зборник радова Правној факултету у Новом Саду* 4/2018, 1577–1594;

Исти, „Нови подаци о првим покушајима кодификације грађанског права у Кнежевини Србији (1827–1837)”, *Зборник радова Правној факултету у Новом Саду* 1/2020, 141–157;

Ивић Алекса, „Израда законика за Кнежевину Србију (од 1829–1843)”, *Архив за правне и друштвене науке* књ. III, бр. 3 (1921), 177–197;

Јовановић Алекса С., „О постанку београдског трговачког суда”, *Архив за правне и друштвене науке* књ. IX, св. 2/1910, 144–145;

Исти, „Рад на ‘торжественим законима’ ”, *Архив за правне и друштвене науке* књ. XI, св. 1 (1911), 11–25;

Јовановић Владимир, *За слободу и народ*, Нови Сад 1868;

Јовановић Слободан, *Друа влада Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд 1923;

Исти, *Политичке и правне расправе I–III*, Београд 1990;

Кићовић Миращ, *Јован Хаџић (Милош Свеџић): књижевна ситуација*, Нови Сад 1930;

Крстић Никола, *Образи из опште историје*, Нови Сад 1860;

Кршљанин Нина, „Наслеђивање земљишта у нововековној Србији пре Српског грађанског законика: женско право наслеђивања?”, *Анали Правној факултету у Београду* 2/2009, 273–288;

Љушић Радос, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 2004;

Исти, *Прво намесничѣво (1839–1840)*, Београд 1995;

Исти, *Србија 19. века: изабрани радови II*, Београд 1998;

Марковић Божидар В., *О доказима у кривичном процесу*, Београд 1908;

Мирковић Зоран С., „О постанку српског кривичног поступка 1865. године: цртица из повести српских рецепција”, *Сѣварање права: ирећи скуј Јуѣсловенској удружења за теорију, филозофију и социологију права*, Београд 2000, 221–240;

Николић Драган, *Кривични законик Кнежевине Србије*, Ниш 1991;

Никчевић Томица, *Посијанак и покушај ирегаде Грађанској законика Кнежевине Србије*, Београд 1971;

- Палацки Фрања, *Законикъ цара србскоѣ Сѣефана Душана Силноѣ, сравнѣнь са сѣаримъ земальскимъ уредбама у Чешкой* (превео Милош Поповић), Београд 1849;
- Попов Нил, *Србија и Русија од Кочине крајине до Свѣтоандрејске скуѣицине* I, Ниш 2022;
- Срећковић Пантелија Славков, *Историја срѣскоѣ народа* II, Београд 1888;
- Stanković Živomir, *Petrovska narodna skupština 1848. godine*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu u Beogradu 1984;
- Станковић Урош Н., „Неколико напомена о нацрту кривичног законика Василија Лазаревића (1839)”, *Зборник радова Правноѣ факултѣиѣ у Новом Саду* 2/2011, 459–472;
- Исти, „Нацрт законика о грађанском поступку Јована Хаѣића (1845)”, *Зборник радова Правноѣ факултѣиѣ у Новом Саду* 2/2013, 495–513;
- Исти, „Српски превод француског Законика о грађанском поступку (1806) из 1837”, *Зборник радова Правноѣ факултѣиѣ у Новом Саду* 4/2014, 391–407;
- Стефановић Карацић Вук, *Вуков одговор на лажи и оѣадање у Србском улаку*, Беч 1844;
- Убавкић Милан С., *Историја Срба ѣо домаћим и сѣраним изворима и ѣисцима* I, Београд 1886;
- Vorberg H., *Das Strafverfahren in Preußen*, Berlin 1857;
- Chopin Jean-Marie, Ubcini Abdolomyne, *Provinces danubiennes et roumaines* I, Paris 1856.

Gordana M. Drakić
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
G.Drakić@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0003-3548-3025

Uroš N. Stanković
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
U.Stankovic@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0001-9511-0453

The Creation of Serbian Codes (1827–1865): Memories of the Contemporaries

Abstract: *The article puts forth the information on drafting Serbian codes introduced up to 1865 inclusive existing in memoir literature. The contemporaries' memories on code-creating are given in two chapters – records on codification of private law and notes on codification of public law. Each of these divisions contain memoir-writers's notes in relation with the codes belonging to respective fields of law. The authors examined credibility of the records and used them as the basis for further research on certain scarcely known details from Serbian code-drafting history. The research resulted in deepening already existing knowledge on the subject, but also in some new revelations.*

Keywords: *memoirs, the Serbian Civil Code (1844), the Police Code (1850), the Code on Procedure in Civil Lawsuits (1853), the Criminal Code (1860), Code on Procedure in Civil Lawsuits (1860), the Commercial Code (1860), the Code on Procedure in Criminal Matters (1865).*

Датум пријема рада: 30.10.2024.

Датум прихватања рада: 12.12.2024.